

Den flensborgske varehandels kår i krise- årene i slutningen af 1730-rne

Af *H. V. Gregersen.*

I årene efter 1730 var det danske samfund inde i en periode, der kendetegnedes af uforholdsmæssigt lave priser på landbrugsvarer, og den slags har altid i et landbrugsland som vort formået at præge det økonomiske liv i sin helhed.

Et af de midler, regeringen greb til for at ophjælpe det hjemlige prisniveau, var en protektionistisk toldlovgivning, der dog i første række med toldloven af 1735 kom til at ramme de kongerigske egne nord for Kongeåen, mens der i det hele førtes en noget lempeligere toldpolitik i hertugdømmerne. Et højst bemærkelsesværdigt vidnesbyrd om ældre tiders vedhængen ved det traditionelle var jo toldgrænsen ved Kongeåen midt igennem det danske monarki, et forhold, der måske mere end noget andet ned igennem tiderne har sat et skarpt skel mellem nørre- og sønderjysk, mellem kongeriget og hertugdømmerne.

For en handelsby som Flensborg, der efter København, Bergen og Altona må regnes for monarkiets betydeligste, var de lave konjunkturer inden for landbruget meget følelige, og bedre blev forholdene ikke, da regeringen ud fra tidens merkantilistiske synspunkter søgte at råde bod på de elendige økonomiske tilstande ved at udstede monopoler, indførselsforbud eller høje toldsatser. Den slags kunde kun føre til fordyrelser af de pågældende varer og dermed hemme den hjemlige handelsstands muligheder for konkurrence med udlandet, men var uegnet som middel til højnelse af det indenlandske prisniveau.

Gang på gang indsendte de næringsdrivende derfor klager over de foretagne regeringsindgreb, og Flensborg borgerskabs reaktioner i den anledning giver i virkeligheden et udmærket, tidstypisk billede af, hvorledes en merkantilistisk ført handels-

politik kunde medføre uheldige virkninger for et bysamfund, hvis trivsel hvilede på frie og uhindrede handelsforbindelser med udlandet.

Regeringens foranstaltninger var naturligvis tænkt til gavn for samfundet som helhed, og som et vidnesbyrd om, hvorledes den søgte at tage al skyldig hensyn til stedlige forhold, har man de redegørelser om erhvervslivets stilling i de forskellige byer og egne, som den udbad sig i 1735.¹⁾ For at besvarelsenerne kunde indkomme med nogenlunde ensartede oplysninger fra de forskellige dele af monarkiet, blev der afkrævet svar på bestemte, i forvejen formulerede spørgsmål.

Flensborgernes sædvanlige købmandsvarer var hør, hamp, tømmer, tjære, korn, vin og brændevin, hed det som svar på det første spørgsmål.²⁾ Bryggererhvervet hemmedes dog af, at regeringen i 1730'erne havde hittet på at udlicitere retten til forsyning af kroerne med stærke drikke. For regeringen var den faste afgift pr. kro naturligvis en udmærket indtægt, men for bryggerne i Flensborg og andre steder i hertugdømmerne betød forpagtningen blot, at de overbød hinanden for at få leverancerne, og at deres indkomster som følge heraf kun blev minimale.

Det vilde ganske vist have lignet tidens erhvervsdrivende dårligt, om de havde givet et rosenrødt billede af de økonomiske tilstande. Det vilde erfaringsmæssigt kun anspore regeringen til at øge skattetrykket, men så dystre farver, som de gode flensborgere anvendte for at skildre den økonomiske situation i byen, havde dog ikke været nødvendige, om der ikke havde været noget om snakken. »Flensborgs tidligere lyksalighed er mestendels forbi, og handelen ikke nær så betydningsfuld som før. Den indskrænkes desuden ved, at enhver, der ikke har lært sig et håndværk, søger at ernære sig som handlende.«

Handelen med fisk og tran »auf die Cالدininischen Fischer-Eylanden«, d.v.s. på Barents-havets kyster, var blevet forbudt,

¹⁾ Indberetningerne fra de forskellige byer i 1735 er benyttet i Sønderyjllands Historie III (H. Hjelholt). Indberetningen fra Aabenraa er trykt i S. mdsskr. 13. årgang, s. 161-167 (J. Hvidtfeldt).

²⁾ RA. Kommercekollegiets ekstraktprotokol A 193. Jfr. Sønderyjllands Historie III, s. 354 (H. Hjelholdt) og Flensborg Bys Historie II, s. 58-59 (Vagn Dybdal).

fordi regeringen havde ønsket at ophjælpe de norske byer. Netop handelen på Norge havde i århundredet forud betydet så uendelig meget for Flensborg, men nu var den gået stærkt tilbage, da der i 1729 var blevet udstedt forbud mod indførsel af fisk, og rede penge havde nordmændene ingen af, når flensborgerne forsøgte at afsætte til dem. At de stadig havde lov til at tage norsk tømmer i bytte, glemte de imidlertid at gøre rede for.

En anden klage, som heller ikke udeblev ved denne lejlighed, og som går igen i de fleste klager fra første halvdel af århundredet, gælder konkurrencen fra de nordtyske hansestæder, i første række fra Lübeck. I disse byer hemmedes handelsstanden ikke af regeringens mange indgreb, og da de gerne drev handel med og fra udlandet hjembragte de samme varer, kunde de afsætte disse i kongeriget til lavere priser end flensborgerne, hvis ikke et direkte importforbud hindrede noget sådant.

En af de vigtigste returfragter ved sejlads på udlandet var salt, som var en af verdenshandelens mest efterspurgte artikler, inden brydningen af stensalt blev almindelig. Men netop derfor havde regeringerne i de fleste vesteuropæiske lande et særligt godt øje til salthandelen, som ønskedes udnyttet i beskatningsøjemed. Dette blev også tilfældet for hertugdømmernes vedkommende, da den såkaldte lüneburgske saltoktroj blev udstedt i 1712,³⁾ hvorefter forsyningen af hertugdømmerne med salt blev overladt til en kreds af interesserede imod, at regeringen fik faste årlige afgifter af omsætningen. Herefter måtte der kun finde konsumtion sted af salt fra Lüneburgs saliner. Flensborgerne havde ganske vist sammen med aabenraaerne fået ret til at fortsætte med indførsel af vesteuropæisk salt, men kun til reeksport til Østersø-havnene, og saltmonopolet følte derfor overalt i hertugdømmerne som en stor forurettelse og som en hemsko for udenrigshandelen. Det blev derfor til udelt glæde, da oktrojen ophævedes i 1728.

Alligevel spekulerede regeringen stadig i salt, og 1737 udstedtes en forordning, hvorefter et nyoprettet saltværk på Christianshavn⁴⁾ skulde fremstille salt ved raffinering af billigt

³⁾ S. mdsskr. 1947, s. 85-92.

⁴⁾ Edv. Holm: Danmark-Norges Historie 1720-1814 II, s. 443.

fransk og spansk havsalt og have eneret til al salthandel i den danske konges riger og lande. På flensborgerne, der som hertugdømmernes øvrige indbyggere lige var sluppet af med det forhadte saltmonopol, virkede forordningen som et slag i ansigtet. En lang og udførlig skrivelse til regeringen i København og til statholderskabet på Gottorp, ledsaget af en særlig kommissionsbetænkning blev omgående følgen. Alle tre skrivelser er daterede den 14. oktober 1737.⁵⁾

Ordvalget i disse er så kraftigt og så malende, som det efter datidens forhold kunde gå an. Der var for nylig blevet nedsat en kommission, hed det, og det var ikke noget, man havde gjort under indtryk af regeringens forordning, men fordi Flensborg siden begyndelsen af 1735 var blevet ramt af usædvanligt mange fallitter, og årsagen hertil havde man ønsket klarlagt. Den var det i og for sig ikke så vanskeligt at finde frem til, thi den tidligere så »florissante commerce« havde i det sidste slægtled lidt frygteligt, ikke mindst på grund af den lüneburgske saltoktroj, der havde været til megen gène (»ungemein nachtheilig«). Nu havde man lige følt nogen lindring i de kummerlige tilstande, men levede påny i frygt for en langt hårdere skæbne. »Vi ser ingen midler til at komme ud af vor labyrinth og til atter at bringe vor bys handel i vejret. Den elendighed, som forestår Flensborg efter den kongelige forordning, er ikke til at beskrive med nogen pen«. Ja, det endte med, at de rent ud hævdede, at handelen nu var således »indespærret«, at de hverken kunde røre hænder eller fødder mere. Deres eneste håb var, at de styrende fra deres »høje lumière« kunde overskue følgerne. »Ikke uden gysen og med blødende hjerte kan man i ånden se største delen af købmandsstanden drage ud af Flensborgs porte for at undgå fuldstændig ruin og peublere udenlandske stæder«, hed det til slut, idet man dog ikke undlod at forelægge ønsket om at få oktrojtidens ret til transithandel med engelsk salt, specielt Liverpool-salt, anerkendt.

Anledningen til ovennævnte skrivelser var som nævnt opret-

⁵⁾ Skrivelsen til regeringen: Flensborg byarkiv: A303, Fasc. 1; skrivelsen til markgreven på Gottorp og kommissionsbetænkningen: LA Gottorp: A II. 191.

telsen af saltværket på Christianshavn i 1737. Man kunde jo ikke forudse, at det så hurtigt blev en oplagt fiasko, at salthandelen allerede i 1741 måtte frigives, men forinden var der som nævnt blevet nedsat en særlig kommission i Flensborg. Den blev ledet af hofråd *A. Nottelmann*, som markgreve *Friedrich Ernst af Brandenburg-Kulmbach*, der var kgl. statholder på Gottorp, beredvilligt havde stillet til rådighed, og den havde til opgave at undersøge årsagerne til de tunge tider for byen, således at regeringen kunde få forståelsen af, at det ikke var tomt mundsvejr, når man klagede sig. Kommissionens betænkning blev derfor bilagt skrivelsen til regeringen i København, ja, som det hed, »den overgaves kongen, det faderlige hjerte, som altid har sørget for det tro Flensborgs vel!« I det følgende skal hovedtrækkene af betænkningen refereres, idet den på sin vis giver et oplysende billede af årsagerne til krisen.

Den store nordiske krig havde sin andel i kriseårene, hedder det til indledning, idet handelen havde ligget øde hen i årene fra 1710 til 1721. Ialt opgjordes byens tab som følge af krigen til 260.360 rdl. 30 sk., deraf 65.620 rdl. til den svenske brandskatning af byen. Svenske skibe havde i krigsårene kapret det ene flensborgske fartøj efter det andet i Nord- og Østersøen, mens Lübeck og de tidligere gottorpske byer Aabenraa og Eckernförde havde kunnet sejle med svenske pas og skaffe sig betydelig fordel af søhandelen.⁹⁾ På grund af farerne var det også blevet dyrere at assurere skibene i disse år, og dertil kom, at Flensborg havde mistet mange udestående fordringer i Jylland og på øerne.

Tønning-affæren i 1713 havde heller ikke været uden omkostninger for flensborgerne, og de havde også lidt tab som følge af stormflod i marskegnene i årene 1717 og 1718.

Efter krigen var søfarten på Spanien og Grønland gået dårligt, og algierske sørøvere havde o. 1735 taget to skibe, som sejlede på Frankrig. Langt værre var dog de stadig snævrere grænser, som byens handel lidt efter lidt var blevet indesluttet i. Handelen på Rusland overtog hollændere og englændere mere og mere, fordi flensborgerne hindredes af forbudslove. Andre kom således til at høste frugterne af flensborgernes anstrengel-

⁹⁾ Jvf. S. årb. 1949, s. 72.

ser. Det samme gjaldt forbudet mod handel i de små norske havnepladser Fosund, Molde og Nordmøre. Kun korn måtte der losses i Fosund, i Romsdalen og Nordmøre, og kun tømmer og tjære måtte indtages som returfragt, mens flensborgerne tidligere havde tilført disse egne udenlandske importvarer som hør, hamp, vin og fransk brændevin og taget stokfisk, sild, tran og saltede torsk i bytte.

Handelen på Sverige havde i Flensborg altid været af mindre omfang. Derfor klages der ikke i kommissionsbetænkningen over den svenske »produktplakat« af 1724, der i lighed med den engelske »navigationsakt« fra 1651 påbød, at varer fra fremmede lande kun måtte føres til Sverige af svenske skibe eller af fartøjer fra varens oprindelsesland. Men det kan dog tilføjes, at klagen over »produktplakaten« findes i så mange andre flensborgske aktstykker fra den tid.

Derimod kaldtes Københavns privilegium fra 1726 på handel med »de fire species«, d.v.s. vin, brændevin, tobak og salt, »et fatalt stød« for Flensborg, idet byen ved denne forordning var blevet trængt ud af sin hidtil betydelige handel på kongeriget. Først nu kom det for alvor til at gå op for dem, at de i handelen på de kongerigske egne blev betragtet som toldudland, og at toldgrænsen ved Kongeåen var en realitet. Forsøgte de at afsætte nogle af »de fire species« i kongerigske byer, hvad de i 1730 havde fået lov til, skulde københavnerne have $\frac{2}{3}$ af toldafgifterne, mens flensborgerne ikke alene måtte erlægge licentpengene, men også betale den såkaldte strømtold i Fredericia og endda ved reeksport til kongeriget ligesom udlændinge svare fuld told af varen. Ved disse bestemmelser var — som det hed — kongens by Flensborg langt ringere stillet end udlændinge som f. eks. lübeckerne, men regeringens svar gik blot ud på, at Flensborg og de andre byer i hertugdømmerne før i tiden havde været så begunstigede, at de næsten havde tilrevet sig al handel i kongeriget.

Det hjalp i denne forbindelse heller ikke noget, at de anførte, at lübeckerne betalte 4 sk. pr. skippund af varer som hør og hamp, mens flensborgerne måtte af med 1 rdl. pr. skpd. Ikke sært, at lübeckerne efter dette så sig i stand til at give »bedre

køb«. Dertil kom, at de var i besiddelse af rede penge, således at de kunde betale de købte varer kontant, mens flensborgerne måtte tumle med den besværlige byttehandelspraksis, f. eks. føre rug, byg og lignende varer til Norge og tage fisk, tømmer, tran, tjære, jern og lignende til gengæld.

Også den landværts gående handel havde lidt skade efter, at færgestederne over Eideren ved Süderstapel og Bergen i 1732 var blevet lukkede for at gavne byen Frederiksstad. Ved denne foranstaltning var vejen mellem Ditmarsken og Flensborg blevet tre mil længere til skade for samhandelen mellem de to parter. Det havde haft til følge, at ditmarskerne nu hentede deres varer i Hamburg eller Lübeck. Skønt Flensborg straks i 1733 havde klaget over dette forhold og påvist, at ditmarskerne ikke handlede i Frederiksstad, var der intet ændret herved.

At grevinde *Anna Sophia Schack* til Gram havde sat en større brændevinsbrænding i gang på sit gods, ovenikøbet af opkøbt korn, følte også som et slag mod Flensborgs interesser. Gram gods forsynede allerede det østjyske kompagnis soldater og søfolk i København med brændevin. Helt grundløs har denne klage ikke været, thi regnskaberne fra Gram gods viser, at brændevinsfremstillingen fra november 1735 til februar 1737 ialt beløb sig til 8042½ tønde.⁷⁾

Et yderligere klagemål gjaldt den pengepolitik, regeringen havde fulgt siden begyndelsen af den store nordiske krig, idet der i årene efter 1710 var sket stadige forringelser af mønten, hvilket især havde været til gène for byen Hamburgs økonomi. Oprindeligt havde der nemlig været samme møntfod i det danske monarki og Hamburg, og hamburgerne var da blevet narrede med de slette danske mønter. De arbejdede derfor hen på at få oprettet en egen kurantbank, hvis mønter alene måtte være gangbare i den gamle hansestad ved Elb-mundingen.

Endnu inden den hamburgske møntordning var trådt i kraft og for at imødekomme dens virkninger, foretog den danske regering imidlertid i 1726 en yderligere reduktion af de danske møntsorter, hvorefter tolvskillingen for fremtiden skulle gælde for

⁷⁾ Caroline Emilie Andersen: Grams Historie, s. 192.

10 sk., mens 16 sk. skulle gælde lig 15 sk.⁸⁾ Disse bestemmelser, hævdede flensborgerne, havde kostet deres by nogle tusinde rdl., idet købmænd fra kongeriget, lige til forordningen udkom, havde sendt de reducerede mønter for fulde, hvad de naturligvis også havde været i deres gode ret til.

Værst ramt var Flensborg dog blevet af den lüneburgske salt-oktroj. Dens forbandelse levede endnu i folkemunde, hed det med tydelig adresse til de nye planer om Christianshavns saltværk, der jo havde været den direkte foranledning til byens skrivelser. »Gud og Kongelig Majestæt være evig takket, fordi Flensborg omsider var blevet befriet for denne byrde.«

Skatter og toldudgifter, samt andre udgifter til det offentlige, tyngede selvfølgelig byens økonomi. Den månedlige kontribution var på 600 rdl., mens told og licenter årligt indbragte 8500 rdl. fra Flensborg. Disse afgifter kunde byen naturligvis ikke slippe for, de gjaldt jo landet som helhed, men skatte trykket var blevet værre og værre ved den stadige opskrivning af alle de ekstraordinære poster, byen måtte svare.

Regeringens bestemmelser om mølletvang henviste således flensborgerne til den stedlige vand- og vindmølle, som de tidligere havde haft i forpagtning for 500 rdl., men nu måtte af med 4000 rdl. for, en følge af den øgede brændevinsfabrikation.

Også krolcitationen ude på landet⁹⁾ blev ligesom i 1735 fremdraget som en af årsagerne til nedgangen i byens erhvervsliv. Inden denne var bragt på bane, havde byen befundet sig i »en ønskværdig tilstand«, hed det. Bryggerne havde da efter evne kunnet forsyne landboernes kroer med stærke drikke, mens der nu kun var ringe fortjeneste ved denne métier på grund af den stærke konkurrence, som udliciteringen medførte. Flensborgs tab herved udgjorde ca. 500 rdl., mens nabobyerne Aabenraa, Sønderborg, Husum og Bredsted ikke tilnærmelsesvis led så meget.

Indkvarteringen var ligeledes efterhånden blevet en tung byrde. På Christian V's tid havde officererne betalt for eget kvar-

⁸⁾ Edv. Holm: Danmark-Norges Historie 1720-1814 I, s. 224-225.

⁹⁾ H. V. Gregersen: Messe og Marked, s. 60-61.

ter, og byen havde da betalt 200 rdl. om måneden i »skatning«. Nu var det meget mere.

Endelig led Flensborg direkte indtægtstab som følge af de mange håndværkere og søfolk, der bosatte sig på Slotsgrunden og på amtets jord uden for bygrænsen. Her slap de nemlig med at betale de ubetydelige »forbedelsespenge« til amsregistret, men unddrog sig derved samtidig skattepligt til byen, og hvad værre var, drev smughandel til gæne for Flensborgs handlende. Især var dette tilfældet i Hulvejen. —

En nøje bedømmelse af de mange klagers berettigelse kan det i vor tid være vanskeligt, for ikke at sige ugørligt at give. Brugen af ordet »ruin« og truslen om bortflytning eller nedgang i skatteevnen går igen i adskillige af tidens klager og skal vel ikke tages alt for højtidelig, hvad regeringen for øvrigt heller ikke gjorde. Man ser da også tydeligt, at det først og fremmest er enkelte ulemper ved datidens handelsliv, som de gode flensborgere retter deres skyts imod, mens de går lettere hen over andre og naturligvis ganske uden om de erhvervsmæssige fordele, som situationen vel trods alt stadig bød på. Hvad man råbte højest op om, var især forhold, som man mente at have nogen udsigt til at få ændret. Angrebene på den nyligt indførte udlicitering af kroernes forsyning med stærke drikke og på brændevinsbrændingen på Gram er i så henseende typiske.

Mere talende om den økonomiske nødsituation end de mange klager er måske nok oprettelsen af et særligt kommercekollegium for byen Flensborg. Medlemmer af »Das Commercium« var i 1740 *Hans Clausen, Johan H. Prehn, Matthias Valentiner, Hans Iversen Loyt og Fridrich Jebsen*, og deres opgave bestod i at varetage byens særlige erhvervsøkonomiske spørgsmål.